

LEVON TER PETROSYAN'IN "XII. VE XIII. YÜZYILDA KİLİKYA ERMENİLERİ KÜLTÜRÜNDE ASURİLERİN ROLÜ" ADLI ESERİNDE SÜRYANİ-ERMENİ İLİŞKİLERİ

(ASSYRIAN-ARMENIAN RELATIONS IN LEVON TER PETROSYAN'S BOOK ENTITLED "THE ROLE OF ASSYRIANS IN THE XIIth AND XIIIth CENTURY WITHIN THE CULTURE OF THE ARMENIANS IN CILICIA")

Yrd. Doç. Dr. Yıldız Deveci BOZKUŞ

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Doğu dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
ydbozkus@ybu.edu.tr

Öz: *Bu çalışmada Ermenistan'ın eski devlet başkanı Levon Ter Petrosyan tarafından Doğu Ermenice ve Fransızca¹ olarak kaleme alınan ve Ermenice adı Ասորիների Դերը Հայկական կիլիկիոյ Մշակութային Կենտրոնում ԺԲ-ԺԳ Դարերում (XII ve XIII Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü) olan eseri incelenecektir. Bu kapsamda söz konusu eserde Süryani ve Ermeni ilişkilerinin nasıl ele alındığı ve hangi konular üzerinde durulduğu hususu değerlendirilmeye çalışılacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeniler, Süryaniler, Levon Ter-Petrosyan, Kilikya Ermenileri.*

Abstract: *In this article the book written in Eastern Armenian and French by Armenia's former President Levon Ter-Petrosyan and whose title in Armenian is Ասորիների Դերը Հայկական կիլիկիոյ Մշակութային Կենտրոնում ԺԲ-ԺԳ Դարերում (The Role of Assyrians in the XII and XIII Century Within the Culture of the Armenians in Cilicia) will be examined. In this context, how Syrian and Armenian relations are addressed and which issues are emphasized in the book will be evaluated.*

Keywords: *Armenians, Assyrians, Levon Ter-Petrosyan, the Armenians in Cilicia.*

1 Metin içinde zaman zaman Doğu Ermenicesinin yanı sıra Eski Ermenice olarak bilinen Krapar'ın da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Giriş

Kitabın Biçimsel Özellikleri

Levon Ter Petrosyan Tarafından kaleme alınan bu eserin doğu Ermenice bölümü 80 sayfadan oluşmaktadır. Daha sonra kitabın sonunda Fransızca olarak hazırlanmış 6 sayfalık bir özet de bulunmaktadır. 1989 yılında Venedik'te *U. L. U. U. L.* yayınevi tarafından basılmıştır.

Doğu Ermenice olarak kaleme alınan bu eser altı bölümden oluşmaktadır. Bunlar;

- Ասորիների Դերը Հայկական Կիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում (XII-XIII yyda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü)
- Ասորական Աղբիւրները ԺԲ-ԺԳ Դարերի Հայ-Ասորական Հարաբերութիւնների Մասին (XII ve XIII yüzyılda Asuri Kaynaklarında Ermeni-Asuri İlişkileri)
- Միկայել Ասորի, Ժամանակագրութիւն
- Անանուն Եղեսացի, Եկեղեցական Ժամանակագրութիւն
- Բար-Հեբրեոս, Եկեղեցական Ժամանակագրութիւն
- Ամփոփում (Özet)

Levon Ter Petrosyan Kimdir

Ermenice adı Lևն Տէր-Պետրոսյան olan Ermenistan Cumhuriyeti'nin eski devlet başkanı Petrosyan, 9 Ocak 1945'te Suriye'nin Halep kentinde doğmuştur. 1946 yılında ailesiyle birlikte Erivan'a gelen Petrosyan, burada ilkokuluna başlamış ve 1968'de Arap dili ve edebiyatı konusunda uzmanlaşarak Erivan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü'nden mezun olmuştur.²

1972 yılında Leningrad'a giden Petrosyan burada yükseköğrenimini tamamlayarak Leningrad Üniversitesi'nden mezun olmuştur. 1987'de yine aynı üniversiteden doktora tezini veren Petrosyan, 1972-1978 yılları arasında Manuk Abeghyan Edebiyat Enstitüsü'nde genç bir araştırmacı olarak çalışmıştır.

2 Lևն Տէր-Պետրոսյան, Կենսագրութիւն, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

Levon Ter Petrosyan³

1978-1985 yılları arasında Matenadaran'da (Maştotz'un Eski Elyazmaları Enstitüsü) Bilimsel Sekreter olarak, 1985'te ise burada kıdemli araştırmacı oldu. İyi derecede Ermenice, Rusça, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Arapça bilen Petrosyan, bu dillerin yanı sıra bir çok ölü dilleri de bilmektedir. Bugüne kadar yaklaşık olarak 70 civarında bilimsel araştırma mkalesi olan Petrosyan, özellikle Ortaçağ Ermeni çeviri literatürüne hakim olmakla birlikte Ermeni-Süryani kültürel ilişkilerine dair de Ermenice, Fransızca ve Rusça yayınlanmış birçok çalışması bulunmaktadır.⁴

Petrosyan'ın siyasi kimliğine bakıldığında Ermenistan'daki diğer yöneticilerden farklı bir profile sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda 1991'de yönetime geldiğinde özellikle dört konuyla ilgili olarak önemli adımlar atacağını sinyallerin vermiştir. Buna göre bir piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, demokratikleşme, geleneksel Rus bağımlılığı mesuliyetlerinden bağımsız gerçekçi bir dış politika yürütmeyi hedeflemiştir.⁵

Araştırmacılar tarafından diğer Sovyet ülkelerindeki yöneticilere oranla çok daha olumlu bir imaja sahip olduğu öne sürülen Petrosyan'ın istifası bir çok kesim tarafından Batılı devletler tarafından gerçekleştirildiği öne sürülen "kadife devrimlerin" devamı olan bir darbe olarak yorumlanmıştır.⁶

3 L. L. Ter-Petrosyan, Կենսագրություն, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

4 L. L. Ter-Petrosyan, Կենսագրություն, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

5 Stephan H. Astourian, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, Working Paper Series, University of California, Berkeley, Winter 2000-2001, s.1.

6 Stephan H. Astourian, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, Working Paper Series, University of California, Berkeley, Winter 2000-2001, s.1.

XII-XIII Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurîlerin Rolü

Bu bölümde özetle Kilikya Ermeni devletinin coğrafi özelliklerinden bahsedilerek, komşu ülkelerle olan ilişkilerine dair bazı bilgiler verildiği ve böylelikle konuya genel bir giriş yapıldığı görülmektedir.

“Kilikya Ermeni devleti, bulunduğu coğrafi durumu nedeniyle komşu yabancı ülkeler ve halkları ile iyi ilişkiler kurmak zorundadır. Batı ve Doğunun birleştiği Kilikya topraklarında ve çevre yerleşim bölgelerinde Ermeniler dışında hissedilir sayıda Rum, Asuri ve Frenkler yaşamaktaydılar. Bu durum siyasi, dini ve sosyo-ekonomik bir çok problemleri de beraberinde getirmektedir. Ancak ilgi alanımız bu farklı iki halk olan Ermeni ve Asuri halklarının inanç ve siyasetlerinin Kilikya Ermeni devleti kültürüne nasıl yansıdığını ve etkilediğini anlatmaktır...”⁷

Kitapta doğrudan Ermeni-Asuri ilişkilerine ilk yer verilen pasajda ise bu dönemin XII ve XIII yüzyıl olarak kaydedildiği ve iki toplum arasında sıkı ilişkilerin olduğu vurgulanmıştır;

“...1144 yıllarında Prens Toros İstanbul’a kaçar, çocukluk yıllarını geçirdikten sonra Kilikya’ya döner. Yeniden itibarını kazanabilmek için Asuri Metropoliti Atanasyus’a sığınarak ondan yardım ister. Bu yeni bir siyasettir.1150 yılında Hagop adlı bir Asuri rahip, Malatya şehrinden Nerses Şnorhali’ye mektup yazar. Amaç Ermeni kilisesinin iman ve felsefesini öğrenmektir, özellikle de İsa Mesih’in ölümlü yada ölümsüzlüğü üzerine sorulan sorulardır bunlar. Şnorhali, ile mektuplaşan bu rahip, daha sonra “Tionisios Bar Salibi” adı ile Maraş şehrine metropolit olacak olan “Bar Salibi”dir...”⁸

Ermeni-Süryani kiliselerinin birbirleri ile olan işbirliği ve bunun ilerletilmesi için yapılan yazışmalara da yer verilmiştir. Petrosyan’ın özellikle bu döneme ait yazışmaları inceleyerek hazırladığı bu eser dipnot ve kaynakçasıyla da oldukça zengin bir içeriğe sahiptir;

“...1166’da Yakubi Kilisesinin patrikli kürsüsüne yükselmesinin hemen ardından Büyük Mihail (1166-1199) Ermeni kilisesi ile birlik ve beraberlik sağlamak için iki Asuri piskoposu Katolikos Nerses Şnorhali’ye gönderir (1166-1173). Bu konudaki bilgiler Nerses Şnorhali ile Manuel Kayser arasındaki mektuplaşmalardan anlaşılmaktadır. Şnorhali’ye görüşmek istediğini de belirterek, “sevgi mektubu” adlı bir

7 L. Ekinç 3. Sür-Ölnerunutan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Սշակութային Կենտրոն ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.5.*

8 L. Ekinç 3. Sür-Ölnerunutan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Սշակութային Կենտրոն ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.6.*

yazıyı da elçileri ile gönderir. Şnorhali'nin mektubu, Mihail'in bu arzusunun dolaylı memnuniyetle doludur. Bu cevap Şnorhali'nin "Namaganı" önsözlü yazısında saklıdır. 1168'de Kilikya'yı ziyaret eden patrik Mihail ardından da Antakya'ya geçer. Bar Hepeos'un verilerine göre Nerses tarafından bir mektup daha gönderilmiştir; Rum kilisesi ile birleşebilmek için patrik Mihail'in de fikrini almak ister. 1170-1171'de Rumkalede gerçekleşen toplantıya Büyük Mihail'in elçileri de katılır..."⁹

Petrosyan'ın söz konusu eserinde Asuri-Ermeni ilişkilerini yanı sıra Ermeni-Türk ilişkilerine dair bazı bilgilerin de yer aldığı ve Krikor Dığa'nın Büyük Mihail'den Türk ordularına karşı yardım talebinde bulunduğu da görülmektedir;

"İlk görüşmelere Kestunlu Ohannes piskopos, ikincisine ise Asuri Mihail'in öğrencisi Teodoros Bar-Vahpun katılır. Bar-Hepeos görüşmelerde Bar-Vahpuniye daha fazla söz verilmesini sağladı. Böylece Ermenilere karşı üstünlük sağlamış olacaktı. 1173'te Krikor Dığa'nın katokosluğa yükselmesine Kesuni Krikor ve Rabani Parseğ adlı iki Asuri piskoposları hazır bulunurlar. Ardından da bir mektup yazan Krikor Dığa, Büyük Mihail'den onu takdis edip Türk ordularının tehlikesini de önlemesini ister. Cevabi mektupta Mihail saygıyla eğilir Krikor Dığa'nın kürsüye yükselişine, fakat ondan ricaları olur. 1178 tarihinde Ermeni ve Rum kiliseler birliğinin ricası ile Rumkale toplantısına Asuri Mihail patriğin temsilcileri de katılırlar. Bu konuda açıklamalar Nerses Lampronasi'nin açıklamalarından anlaşılmaktadır. 1180'nin sonları 1190'lı yılların başlarında Büyük Mihail karşısında kürsü mücadelesi veren Teodoros Bar-Vahpun, Kilikya'ya kaçarak krallığa sığınır ve katolikos Krikor Dığa'nın aracılığıyla kral II. Levon tarafından Kilikya Yakubi Asurileri patrikliğinin başına getirilir. Bu açıklamalar Bar Vahpuninin Darson metropolitine yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır..."¹⁰

Kitapta Ermeni-Süryani ilişkilerine dair bir diğer veri de her iki toplumun dini liderlerinin kendi aralarında yürüttükleri yazışmalarda yer alan bilgiler olmuştur. Bu verilere göre 1210'lu yıllarda Kral Levon'un Kilikya Kavigati Asuri manastırı ruhanilerinin ricası ile İkona sultanının, Yakubi kilisesi patriği olarak Ohannes XIV'ün tanınması için aracılık yaptığı da kaydedilmiştir.¹¹

9 L. İhın 3. Stır-Պետրոսեան, Ստորինների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ա. Լազար, 1989, s.7.

10 L. İhın 3. Stır-Պետրոսեան, Ստորինների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ա. Լազար, 1989, s.8.

11 L. İhın 3. Stır-Պետրոսեան, Ստորինների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ա. Լազար, 1989, s.9.

Petrosyan'ın çalışmasında iki toplum ilişkilerini ele alırken söz konusu dönemde Asuri ve Ermenilerin hangi alanlarda faaliyet gösterdiklerine dair bir takım bilgilere de yer vermiştir. Bu çerçevede 1244'lü yıllarda Yakubi Asurilerin Kilikya'da inşaat işlerinde aktif rol almaya başladıklarını ve çeşitli yerlerde bir takım kilise, köprü ve dini mekânların inşasına başladıklarını kaydetmiştir.¹² Ancak burada daha da dikkat çekici olan nokta Yakubi Asurilerinin Sis vb. yerlerde kendi dini merkezlerinin yanı sıra Ermeniler için de Rumkale'de benzer faaliyetlerde bulunduğu. Bu bölümde ayrıca 1250'li yıllarda Ermeni katolikosu I. Konstantin'in (1221-1267) Harran Kilisesinde Ermenilere de yer verilmesi için II. Ignatyus'a ricada bulunduğu da yer verilmiştir. Yakubilerin istememelerine rağmen bu ricayı kabul ettiklerini kaydeden Petrosyan, Yakubilerin sözlerinde durmadıklarını ve bu durumun kral I. Hetum'u (1226-1270) kızdırdığını da öne sürmüştür.¹³

II. Ignatyus'un ölümünün ardından varlığının bir kısmını kral Hetum aracılığıyla Ermenilere de bıraktığını görmekteyiz. Bu vesileyle Patrosyan bu varlığın aslında Ermeni kilisesinin Doğu kısmının topraklarını oluşturduğunu öne sürmüştür.¹⁴

Kilikya Ermeni krallığının düşmesinin Sis'teki patrikliği de etkilediğini öğrendiğimiz bu eserde, 1292 yılının Yakubi kilisesi için bir dönüm noktası olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde Yakubi Kilisesinin artık üç patrikliğe ayrıldığını kaydeden Petrosyan, merkezlerin Sis, Malatya ve Mardin olduğunu belirterek, Mihail Barsuma'dan sonra Sis'te Mihail III (1313-1349) ve Parseh (1349-1387) adlı iki patriğin daha göreve geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca XIII. Yüzyılın ilk yarısında Yakubi kilisesinde Sis patrikliğinin büyük önem arz ettiğini ve yine bu dönemde Patrikhanenin yetkilerinin sınırları aştığını kaydetmiştir. Bu yetkilerin sadece Batı değil Azerbaycan, İran'ın Tebriz ve Marağa şehirlerine de ulaştığını ifade etmiştir. Ancak Sis Patrikliğinin, Kilikya Ermeni krallığının düşmesinin ardından uzun süre ayakta kalamadığını ifade etmiştir.¹⁵

Petrosyan, Ermeni-Asuri ilişkilerinde 1349'lu yıllarda da bir takım gelişmelerin yaşandığına yer vermiştir. Buna göre Parseh veya Kapriyel Malatyalı "Antakya ve Asuristan Patriği" olarak Kilikya Sis şehrine seçildiğini belirtmiştir. Bu dönemde Patrik Konstantin'in, Mar Barsuma manastırının

12 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիրիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.9.

13 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիրիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.10.

14 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիրիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.10.

15 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գիրիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.12.

yıkılmış olması nedeniyle manastırın kütüphanesinden değerli el yazmalarını Sis'e taşıttığını kaydetmiştir.¹⁶

Verilerden hareketle XII ve XIV yüzyılları arasında Yakubi kilisesi ile Kilikya Ermeni krallığı arasındaki ilişkilerin oldukça ileri düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Petrosyan XIII ve XIV yüzyıllarda Yakubilerin tamamen Ermenilerin mahiyetine girdiğini, özellikle Ermeni kralların katolikosların Yakubilerle ilişkilerde en çok da patrik seçimlerinde büyük rolü olduğuna değinmiştir. Petrosyan, bu durumun nedenini ise Kilikya'daki Asuri nüfusunun çokluğuyla ilişkilendirmiştir.¹⁷ Ancak kitabın bir sonraki sayfasında ise Kilikya'daki Asuri nüfusunun artmasında Moğol ve Tatar saldırılarının da etkisinden şöyle bahsedilir;

*"...Yakubiler en çok Moğol ve Tatar saldırılarının, yakıp yıkmalarının ardından Kilikya'da Yakubi nüfusu çoğalmıştır... Kilikya'da yaşayan Asuriler kendi dini kuruluşlarına ve merkezlerine sahip idiler. Örneğin dini seçimlerde Kavigat ve Baksemat Asuri manastırları, büyük rol oynamışlardır. Bar Hepreos'a göre XIII yüzyılda Runkale'de bir çok din adamı yetiştirmiştir. Rahip İšo ve çocukları, Hagop, rahip-hekim Şmon, İšo-Şangit ve diğerleri..."*¹⁸

Kilikya sınırları içinde Asuri dini merkezlerine dair bir takım verilerin de yer aldığı söz konusu eserde, Asurilere ait manastırların yanı sıra beş piskoposluğun bulunduğu ve bunların Adana, Anazarpa, Ceyhan, Sis, Darson olduğu kaydedilmiştir. Bunların yanı sıra Asurilere ait Ermeni krallığına bağlı Maraş, Raban ve Kesun Yakubi piskoposluklarının da olduğuna değinilmiştir.¹⁹

Aykeksi'ye ait olduğu öne sürülen ve Asuri, Ermeni ve Rumların ilişkilerine dair verilen bilgiler ise kitapta beklide en dikkat çekici noktalardan birini oluşturmaktadır. Çünkü Aykeksi'nin bu üç halkın bir arada yaşamalarına rağmen birbirlerine karşı saygı ve sevgiyi yitirdikleri öne sürülmüştür. Bu nedenle Aykeksi'nin Hristiyanlarla Müslümanlar arasında yaptığı mukayese oldukça önemlidir;

16 L. L. Ter-Petrosyan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. L. L., 1989, s.12.

17 L. L. Ter-Petrosyan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. L. L., 1989, s.12.

18 L. L. Ter-Petrosyan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. L. L., 1989, s.13.

19 L. L. Ter-Petrosyan, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ U. L. L. L., 1989, s.13.

b) *Bazı Asuri rahipler ve Ermeni yazarların ortak çalışmaları ile Asuri edebiyatından değerli yapıtlar Ermeni diline tercüme edilmiştir.*

*Bunlar Abu Sait'in, rahip İšo'nun ve Asuri Faraç'ın yapıtlarıdır..."*²³

Kitapta çevirilerin orijinallerinin aksine tercümelerinin daha fazla bir kitleye hitap ettiği ifade edilerek bu çevirilere bazı örneklerin verildiği görülmektedir. Ancak bazı çevirilerin ise kullanılan dil ve yöntem nedeniyle pek de anlaşılmadığı da ifade edilmiştir. Bunlar arasında ilk sırada Hekim Abu Sait'in yer aldığı ancak bilim adamlarının dillerinin anlaşılır olmaktan uzak olduğu için bu eseri yeterli derecede gereken kelimeleri kullanarak açıklayamadıkları kaydedilmiştir. Abu Sait'in ayrıca küçük el yazmalarının da tercüme edildiği, eserlerinin büyük bir kısmının insan ve hayvan tabiatı ile ilgili olduğu, eserinde insan ve hayvanların yaşam ve tedavilerini konu edindiği belirtilmiştir.²⁴

Çevirisi yapılan bir diğer eserin ise Rahip Matta'nın "Leva Irkından Üç Kızlar" adlı eseri olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Kral Selevgius'un "Urfa Şehri ve Kuruluşu" adlı eserlerinin de tercüme edildiği belirtilmiştir.²⁵

Rahip İšo'ya dair bir takım bilgilerin de yer aldığı bu eserde, rahip İšo'nun Malatyalı hekim Hasan'ın talebesi olduğu, daha sonra Kiliya'ya yerleşip kralın hizmetine girdiği, bir süre sonra ise Sis şehrinde 1244-1245 yıllarında Aziz Mar-Barsuma kilisesini yaptırdığı belirtilmiştir.²⁶

Kitapta Kilikya'da özellikle de XIII yüzyılda Arapçadan Ermeniceye birçok bilimsel ve teknik eserin tercüme edildiği ifade edilerek bunlara bazı örnekler verilmiştir. Buna göre bu eserler arasında 1299'da Isahak İbn Abial Faraç ve İbn Gasis adlı hekimlerin I. Hetum devrinde (1221-1270)'te at tedavisi, çeliğin işlenmesi ve astroloji üzerine yazdıkları bir çok kitabı Ermeniceye tercüme edilmiştir.²⁷

Kitabın belki de en önemli iddiası bilimsel anlamda Kilikya'da Arap kültürünün bölgeye yerleşmesi ve ülke genelinde yayılmasında en büyük rolün Asurilerin tercümeleri aracılığıyla olduğu yönündeki beyanı olmuştur.²⁸

23 L. İhın 3. Sır-Պևորոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.16-17.

24 L. İhın 3. Sır-Պևորոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.19.

25 L. İhın 3. Sır-Պևորոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.20.

26 L. İhın 3. Sır-Պևորոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.22.

27 L. İhın 3. Sır-Պևորոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.24.

28 L. İhın 3. Sır-Պևորոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Գրիկիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.25.

"...Asuri yazarlar kendi kilise menfaatleri, Ermeni Asuri ilişkileri ve dostluk duygularını anlatmaktadırlar... Asuri ve Ermeni kiliselerinin genel ayrılıkçı statüsü olan Bizans kilisesi ve ona karşı birlik olan Ermeni-Asuri kilisesi ve iç çekişmeleri ve Ermeni kilisesine karşı üstünlük arzusunda olmalarıdır. Bu amaçla Asuri yazarlar, Ermeni kilisesine, Ermeni yöneticilerden daha fazla ilgi gösterirler. Burada Rumkale başpiskoposluğu ile Yakubi kilisesinin ekonomik rekabeti açıklanmaktadır. Asuri yazarlar Kilikya ve Kuzey Asorik'teki bazı Ermeni manastırlarının daha önceleri Asurilere ait olduğunu yazarlar. Ancak bazen de Kilikya kralları tarafından Asurilere bahşedilen manastırlar ve köyler hakkında yazarlar..."³⁴

Asuri Mikayel Kronolojisi

Kitabın bu bölümünde ise Ermeni ve Asurilerin dini ibadetlerine dair birtakım bilgilerin verildiği görülmektedir. Bu kapsamda Büyük orucun her iki toplumda nasıl yaşandığı ve karşılandığı konusunun şöyle ele alındığı görülmektedir;

"...(588) 1413(=1102) Malatya'da (Melide) ve diğer şehirlerde bu tarihlerde Hıristiyanlığın Büyük Oruç günlerinde bazı heyecanlar yaşanır. Bu sıkıntılı hisler İstanbul'a kadar dayanır. Ermeni ve Asuriler sekiz haftalık perhizden sonra 13 Nisan'da Zadik yortusunu kutlarlar. Oysa Kalkedonlular 6 Nisanda kutlarlar ve Rumlara gelen bir habere göre Kutsal Kudüs Nuru 13 Nisan'da mezara iner. Bu hesaba göre Ermeni ve Asuriler tam tarihinde Bayram kutlamış olurlar. Buna Rumlar küfredeler..."³⁵

Kitapta ele alınan bir diğer husus da Rumların Kapadokya bölgesini Araplardan aldığında Ermeni ve Asurilerin nerelere göç ettiği konusu olmuştur. Bu yönüyle çalışmada aslında Ermeni toplumunun 19 yüzyılda olduğu gibi 11 yüzyılda da bir göçe maruz kaldığı gerçeğini ortaya koymaktadır;

"...Rumların Kapadokya'yı Araplardan aldığı zaman Ermenistan, Asorik şehirleri ve Büyük Hayk bölgesi halkı sürgün ve göçe tabi tutulur. Bir bölümü İstanbul'a, diğer bölümü ise Mısır'a yerleşirler. Türklerin Horasan'dan çıkıp bu bölgeleri istila etmeleri ile Rumlar

34 L. Ter Petrosyan, *Սուրբիների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.45.

35 L. Ter Petrosyan, *Սուրբիների Դերը Հայկական Գիլիկիոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.46.

kaydedilmiştir. Bu yazının Trazark adıyla Kilikya Ermeni manastırında saklandığını ancak Bar-Antreas'ın Ermenilerin bu yazıyı okuyup alay ettiklerini duyduğunda bu yazıdan kurtulmak için bir plan hazırladığı öne sürülmüştür. Buna göre Bar-Antreas'ın kılık değiştirerek Ermeni manastırına girdiğini ve bu yazıyı tekzip ettiği ederek yeni bir yazıyı Ermenilerin kitaplarının arasına koyduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine Bar-Antreas'ın yakalınıp Katolikos'a götürüldüğünü, Katolikosun ise hem kendi hem de Bar-Antreas'ın mektubunu yırttığı kaydedilmiştir.³⁹

Patrik Mikayel'in Yılları 1166-1199

Patrik Mikayel dönemine dair verilen bilgiler arasında en önemlisi daha önceki bölümlerde de ele alındığı üzere dini bayramlar konusunda ortaya çıkan fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Buna göre 1197'de Büyük Paskalya Bayramı nedeniyle yine bir uyuşmazlığın yaşandığı görülmektedir. Yahudilerin 14 Martta kutladıkları bayramın 29 hafta Şabat'ına denk geldiği kaydedilmiştir. Oysa Rumların ertesi günü bayramı kutladıklarını ve Büyük Oruç'a Şubat 10'da başladıkları ifade edilmiştir. Asuriler, Ermeniler ve Kıptilerin ise söz konusu Bayramı o pazardan sonra ki Pazar kutladıklarını, yani 6 Nisan'daki büyük Orucun da Şubat'ın 18'inde başladığı kaydedilmiştir. Dolayısıyla her 95 yılda bir bayram tarihlerinde bu tür farklılıkların yaşandığını ve bunun da söz konusu toplumlar arasında bir sorun olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun beraberinde bir takım çatışmalara da neden olduğu görülmektedir. Nitekim söz konusu tarih farklılıklarından dolayı Ermenilerin kendileriyle birlikte bayram kutlamadığını gören İberlerin bu kez Ermeni kiliselerini yaktıkları dört kişiyi öldürdükleri kaydedilmiştir. Bunun duyan Ermenilerin ise 40.000 kişilik bir güç oluşturarak İberlere savaş açtıkları görülmektedir.⁴⁰

Patrik İğnatyus II Yılları 1222-1252

Patrik İğnatyus döneminde ele alınan konular arasında ilk sırada Patriğin Rumkalede inşa ettirdiği Ortodoks kilisenin yer aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Patriğin Siste de Ermeni kilisesinin yanında Meryem ana kilisesi yaptırdığı kaydedilmiştir. 1249'da Mısırlıların Sis'i yaktıkları sırada Ermenilerin büyük kiliselerinin de yakılıp yıkıldığı ancak Asuri kiliselerinin bundan zarar görmediği ifade edilmiştir. Kiliselerin yanı sıra Patriğin zarar

39 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Կրիլիկոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.61.

40 L. İhın 3. Sır-Պետրոսեան, *Ստորինների Դերը Հայկական Կրիլիկոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.65.

gören manastırlara maddi ve manevi yardımlar için Antrian yakınlarındaki Çatit nehri üzerinde ve Mamestia şehrine akan nehir üzerinde bir köprü inşa ettirdiğine de yer verilmiştir.⁴¹

Bu bölümde ayrıca, Ermenilerin Patrikten bir takım taleplerinin de olduğu, bunlar arasında yine kiliselerin ilk sırada geldiği belirtilmiştir. Buna göre Patriği görmeye gelen Ermeni Katolikosunun Patrikten Ermeniler için Harran'daki bir kilisenin bir bölümünü istediğine yer verilmiştir. Ancak Patriğin Ermenilere yer vermek konusunda pek de gönüllü olmadığı şöyle ifade edilmiştir;

“...Katolikosun bu isteğini geri çevirmek istemeyen Patrik, kiliseleri daha fazla çoğaltabilmek kıskançlığı ile yer vermek istemez. Görünüşte eli açıklık yaparken gizlice tam tersini yapıyordu. Efraim Piskoposa mektup yazar ve Patriğin isteğini reddetmeleri gizliden de olsa Patriği memnun eder. Onlarla savaşmak isteyen patriğin sahtekarlığı ortaya çıkar. Ancak Ermeni kralı Hetum (Hetum I-Kilikya kralı 1226-1270) Asurilerin Ermenilere dua etmek için yer vermediklerini duyar ve onlara “Bize yer vermiyorsunuz, biz sizin manastırlarınıza niye köyler verelim” der. Olayın büyüyüp Kilikya halkının da cezalandırılacağını görür. Patrik bu durumda Harranlıları bu konu için ne kadar ikna etmeye çalıştığını anlatır. Bu konuşmalardan kral çok hoşlanır. Bu durumda Patrik Rumkaleden Asurilere bir manastır yaptırmak ister çünkü Ermeniler halka Mar-Barsuma manastırını yaptırmıştı...”⁴²

Tiyonisyus 7 ve Ohannes 15 Patriklerin Yılları Dönemi (1253-1263) ve Patrik İğnatyus 3 Dönemi (1264-1282) başlıklı bölümlerde de kısaca söz konusu patriklerin seyahatlerine ve yaptıkları görüşmelere dair bir takım bilgilerin verildiği görülmektedir

Sonuç

Eserin büyük oranda Asurice, Yunanca, Ermenice eserlerden faydalanılarak hazırlandığı görülmektedir.

Kilikya'da Asurilerin Arapçadan Ermeniceye tercümeleri beraberinde Kilikya'da bilimsel alanda Arap kültürünün yerleşmesinin temellerini oluşturduğu söylenebilir.

41 L. İhni 3. Stp-Պետրոսեան, Ստրիների Դերը Հայկական Գիլիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.68.

42 L. İhni 3. Stp-Պետրոսեան, Ստրիների Դերը Հայկական Գիլիկոյ Մշակութային Գեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում, Վենետիկ Ս. Լագար, 1989, s.69..

Genel olarak söz konusu dönemde Kilikya krallığına bağlı olarak yaşayan Asuri nüfusun Ermenilerle barış ve huzur içinde yaşadığı bilgisine vurgu yapıldığı söylenebilir.

Kilikya krallığı döneminde Yakubiler için Sis şehrinin Yakubi kiliseleri için bir yönetim merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak sık sık farklı yazarların Ermenilerin ve Asurilerin nasıl birlik, beraberlik ve barış içinde yaşadıklarına dair bilgilere de yer verilmiştir.

Ermeni ve Asuri kültürleri arasında bazı bilim, edebiyat, hekimlik ve dini konularda bazı etkileşimler olmuştur. Birçok Asuri eseri Ermeni diline tercüme edilmiş ve bu çeviriler Ermeni toplumunda geniş yankı bulmuştur.

Abu Sait gibi bazı Asuri bilim adamlarının Kilikya'ya yerleştiği burada hekimlik, filozofluk ve astrologluk ünvanıyla görevlerini yürüttükleri kaydedilmiştir.

Özellikle XIII. yüzyılda Arapça'dan Ermenice'ye sayısız eserin tercüme edildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

H. Astourian, Stephan, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, Working Paper Series, University of California, Winter 2000-2001.

Տեր-Պետրոսեան, Լեւոն Յ., *Ասորիների Դերը Հայկական Կիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԸ-ԺԳ Դարերում*, Վենետիկ Ս. Լազար, 1989. (Levon Y. Ter-Petrosyan, *Asorineri Deri Haykakan Kilikioy Mşakutayin Keankum JB-JG Darerum*, Venetik S. Lazar, 1989.)

Levon Ter Petrosyan's official website: Լեւոն Տեր-Պետրոսյան, Կենսագրություն, (Levon Ter-Petrosyan, *Kensagrutyun*)
<http://www.levonpresident.am/?lang=arm>